

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СУДЬБИ В СИСТЕМІ ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ

Хвостиченко О. М.

кандидат військових наук, доцент, головний редактор Альманаха «Онтологія та життя»,
член ради, Всесвітнє наукове ноосферно-онтологічне товариство,
м. Харків, Україна

Трусей Л. Г.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Національного технічного
університету «ХПІ», директор ГО «Фонд розвитку науки та освіти «Інтелект», член ради,
ГО «Всесвітнє наукове ноосферно-онтологічне товариство»,
м. Кельн, Німеччина

На основі розуміння долі як основоположником судьбоаналізу Л. Сонді як результату взаємодії зумовлених чинників (родова нав'язана — вихідна доля) та активності особистості (персональна самостійно обрана — реалізована доля) подано напрями формування реалізованої долі в системі духовно-інтелектуального виховання і навчання. Розроблено методичні рекомендації щодо впровадження теоретичних положень у систему освіти. Ці пропозиції дадуть змогу озброїти молоде покоління потужним інструментом життєтворчості.

Ключові слова: судьба, доля людини, розвиток особистості, духовні цінності, переконання, життєтворчість.

On the basis of understanding of destiny according to the founder of destiny analysis L. Sondhi as a result of interaction of predetermined factors (generic imposed — initial destiny) and personality activity (personal self-selected — realized destiny) the directions of formation of realized destiny in the system of spiritual and intellectual upbringing and teaching are presented. Methodical recommendations for the implementation of theoretical provisions in the educational system are developed. These proposals will allow to equip the young generation with a powerful tool of life creation.

Keywords: fate, destiny of a person, development of personality, spiritual values, beliefs, life-creativity.

Сучасний світ, що швидко змінюється, висуває високі вимоги до кожної людини. Наші сучасники, особливо молодь, мають уміти не тільки вчасно адаптуватися, пристосовуватися до поточних змін, щоб почуватися в житті комфортно, а бути їхніми активними учасниками, особистостями, які цілеспрямовано будують своє життя на основі розуміння сенсу життя, своїх життєвих цілей і планів щодо їхнього досягнення, — що в системі духовно-інтелектуального виховання та навчання називається житт-

єтворчістю [1]. При цьому життєтворчість має на увазі високий ступінь усвідомленості, творчий підхід до набуття необхідних знань, вироблення рішень і ухвалення оптимального з них в умовах багатоваріантності не тільки логікою інтелекту, а й з урахуванням почуттів, відгуку духовного серця, — тобто мислетворчість [2].

Питання сенсу життя, життєвих цілей і планів складно вирішувати без розуміння суті долі. Це поняття ще недостатньо детерміноване. Деякі дослідники взагалі ставлять під сумнів можливість його детермінації. Однак, якщо не впадати в крайнощі — містицизм, фаталізм, тихізм, повну стихійність життя, — то можна вибудувати доволі логічне і, головне, практичне розуміння долі, як результату взаємодії зумовлених чинників (родова нав'язана — *початкова доля*) та активності особистості (персональна, самостійно обрана — *реалізовувана доля*) [3, 4].

Доля — це те, що визначає майбутнє людини, те, що визначає діапазон її можливостей, смугу перешкод і теперішні перспективи, — це те, що робить людину Людиною [5].

Якщо вихідні, задані умови долі (народження, початкового виховання тощо) людина вже змінити не може, то реалізовувана доля багато в чому залежить саме від неї, — її вибору, усвідомленості, активності тощо.

Питання підготовки молодшої людини до реалізації своєї долі, на наше глибоке переконання, мають стати предметом вивчення і впровадження в систему духовно-інтелектуального виховання і навчання.

Аналіз досліджень і практика різних систем розвитку/саморозвитку особистості засвідчують, що в людини єдина можливість змінити свою долю, — це змінити саму себе. На цій підставі пропонуються чотири основні напрями формування долі: знання; самооцінка та віра в себе; цілі та плани; сила та дії. Реалізовану долю, зрештою, зумовлюють саме дії, — що людина робить у своєму житті: у роботі, у взаємовідносинах, у власному розвитку, — але якими ці дії будуть і на скільки вони будуть ефективними, залежить від віри в себе, самооцінки та знань [6].

Знання. Вони є первинними, оскільки визначають мислення людини, її ставлення до себе та навколишнього світу, — для неї це світ можливостей чи світ нездоланих перешкод. Сучасний світ переповнений інформацією. Частина людей живуть чужими інтересами, спостерігають: хто одружився, хто розлучився, — посумували за інших, час минув, самі не змінилися, життя закінчилося. Тому потрібні знання, які забезпечують позитивні зміни, розвиток особистості.

Усі рішення, які ухвалює людина, впливають із того, що вона знає про світ, про людей і про себе. Це і є найважливіші знання, — знання про закони, принципи та методи зміни себе, — як побудувати кращу версію

себе. Логічно — якщо людина не має знань про щось, то вона навіть на цю тему думати не може, у неї не сформовані навіть відповідні поняття. Якщо знання помилкові, то вони ведуть, природно, до неправильних рішень і до негативних наслідків. Тому насамперед важливі максимально повні знання про методи розвитку особистості та побудови долі [7].

Під час реалізації завдання передачі знань у системі освіти доцільно враховувати такі рекомендації:

1. Наявність чіткої мети (навіщо знання потрібні) і відповідно мотивації на навчання. Доречно згадати вислів: «Вітрильнику без мети призначення жоден вітер не буде попутним». Людина без мети загрузне в накопиченні знань: і це начебто цікаво, і це, і це... Часто в такої людини вінегрет у голові. Не маючи чітких орієнтирів що для чого, вона набирає до свого архіву інколи знання хибні, суперечливі, які не можуть привести до формування переконань. і людина метушиться від одних знань до інших або взагалі не виявляє інтересу до знань, ставиться як до рутини, — навчається для диплома тощо. Втрачена, на наш погляд, основна мета освіти — це набуття знань, що забезпечує піднесення людини на більш вищий рівень розуміння навколишнього світу, процесів в соціумі, взаємодії з іншими людьми. Тому цілепокладання та систематична підтримка мотивації на навчання мають стати обов'язковими в системі духовно-інтелектуального виховання та навчання. На думку багатьох авторів навчання, розвиток особистості починається з пробудження прагнення до самонавчання, до саморозвитку, а система освіти має лише створювати сприятливі умови для цього, задавати вектори.

2. Нерозривність теорії та практики. Будь-яка теорія хороша, якщо вона практична... Невикористання знань на практиці, у повсякденному житті знижує цінність знань, не сприяє їхньому переведенню в ранг переконань, також знижує мотивацію до навчання. Захоплення теорією без її практичного застосування, часто підсвідомо пов'язане з пошуком «чарівних» знань, які клацанням пальців змінять життя, такий собі ключ до щастя в житті. Але зазвичай з такою людиною не відбувається кардинальних позитивних змін, часто навпаки. Не реалізація отриманих знань у своєму житті, не формування практикою необхідних навичок і здібностей не тільки не прискорює розвиток людини, а навпаки — сповільнює, людина немовби зависає на одному місці в накопиченні нових знань.

3. Позбавлення ілюзій, що долю, і взагалі щось значуще в житті, в собі можна поліпшити легко і швидко. Відомо, що для досягнення успіху, визнання в будь-якій сфері, у будь-якій справі, — у спорті, у професії, у творчості, — потрібно роками тренуватися, робити багато спроб, деколи падаючи й піднімаючись, — працювати досвід, майстерність.

Логічно, що для навчання майстерного управління собою, своєю долею потрібно набагато більше і знань, і зусиль. Потрібно формувати переконання, що саме особистісний розвиток — розвиток якостей і здібностей — лежить в основі досягнення будь-яких життєвих цілей, є головною умовою цього. Головною метою системи освіти має стати прищеплення любові до розвитку [7]. у свідомості необхідно формувати переконання, що будь-який найдовший шлях починається з першого кроку, і це не складно, головне — не зупинятися.

Таким чином, теорія дає розуміння законів і механізмів (методик і технік) їхньої реалізації, — це можливість знаходити правильні відповіді на запитання, що виникають, знаходити правильні рішення завдань, що стоять, а практика дає змогу відточувати ефективність прийомів і навичок, напрацьовувати досвід до майстерності, — це критерій теорії, правильності знань, — тобто як діяти, щоб поставлені цілі, ухвалені рішення виявилися реалізованими.

Практика, наприклад, у взаєминах — це як (з яким ставленням, почуттям, інтонацією, манерами, ін.) і які саме слова сказати в тій чи іншій конкретній ситуації: коли погодитися, коли відмовитися; з ким подружитися, кому дати відсіч; де наполягти на своєму, де перевести все в жарт.

Практика дає змогу побачити через конкретні результати, як працюють знання в різних ситуаціях. Отримуючи досвід, багаторазово перевіряючи теорію, людина набуває переконання. Переконання дають змогу людині в подібних ситуаціях вже не шукати знову болісно рішення, обираючи найкраще, а одразу діяти й отримувати очікуваний результат. Під час практики знання змінюють у свідомості людини свій статус: це я знаю — чув; це мною перевірено — помилок немає; у цьому я переконаний — працює, дію [8]. При цьому якщо немає розуміння існуючих закономірностей, то ефективних навичок напрацювати складно навіть постійною практикою, — щоразу умови змінюються і, якщо не видно взаємозв'язку умов, станів тощо, то щоразу доводиться ухвалювати нове рішення в умовах невизначеності, — переконання не формуються. Основна цінність правильної теорії — це можливість враховувати нові відповіді в обставинах, що змінилися, і адаптувати отриманий досвід до нових умов.

Часто люди дивуються і нарікають на оманливість різних книжок, брошур про досягнення успіху: чому в авторів це спрацювало, а в них ні. Бо не враховуються стартові умови (вихідна доля), — у всіх вони різні: різна мотивація, різні самі люди й обставини у всіх різні. Тому спроби сліпого копіювання чужого успіху не дають результату. Людина, що діє за шаблоном, найчастіше зазнає невдачі.

Зважаючи на перелічені вище чинники, система духовно-інтелектуального виховання і навчання має орієнтувати суб'єктів освітнього процесу на обов'язкове практичне закріплення знань, що викладаються, через різного спрямування тренінги та практичні завдання, які можна реалізувати в житті.

Самооцінка і віра в себе.

Адекватна самооцінка дає відповідь на запитання: «хто я, що я можу?», «що я не можу?», «на що я заслуговую?», «на що я можу претендувати?». Взагалі, люба оцінка залежить від вибраного базису. Рівень базису визначається отриманою освітою, життєвим досвідом, а також цінностями, які сповідує людина і цілями, які вона ставить в своєму житті. І, як правило, адекватна самооцінка впливає на формування цінностей і вибір цілей. Завищена чи надто захоплена самооцінка зрештою приводить до розчарування, втрати віри в свої сили. Занижена самооцінка не сприяє використанню свого потенціалу. Неадекватна самооцінка, особливо занижена, є причиною захворювань и, в окремих випадках, тяжких. По суті, адекватна самооцінка дає набір вихідних даних для вирішення завдань життєтворчості. Очевидно, що чим точніші вихідні дані, тим ймовірніше правильне вирішення поставленого завдання.

Віра в себе — це потенціал можливостей, який допускає сама людина для себе. Це те, що вона думає про себе, про свої можливості і її здатність досягти бажаного результату. Віра в себе визначає, на яку висоту у своїх думках людина може піднятися. І, якщо вона не може піднятися в думках, то, зрозуміло, навряд чи підніметься в діях. Бо перш ніж почати діяти, потрібно зрозуміти, намалювати в думках бажане, прорахувати варіанти, підготувати себе і все необхідне. а часто людині навіть подумати страшно або нічим, — немає відповідних думок, щоб думати про щось більш високе, більш складне.

Правильно сформована віра надихає — пробуджує внутрішню енергію для досягнення мети. Що сильніша віра, то більше життєвої енергії генерується [9].

Формування, посилення віри в себе має спиратися на такі чинники:

По-перше, це правильні *знання про можливості людини*. Наприклад, таланти даються тільки обраним, одному з мільйона чи кожному, — нехай не конкретно такий-то талант, але обов'язково якийсь інший, і, як правило, не один — завдання кожного відчутти й розкрити своє. Можна спостерігати, як комусь і дано менше у вигляді вихідної долі, але він наполегливий, цілеспрямований і досягає набагато більшого, ніж ті, у яких стартові умови кращі.

По-друге, *динамічна самооцінка*. Розуміння, що нерозумно порівню-

вати себе з кимось — у кожного свій «стартовий пакет» і напрацьований комплект інструментів (знань, якостей, ін.), призводить до того, що правильніше свої сьгоднішні результати порівнювати з учорашніми — у динаміці свого розвитку. Щодня людині потрібно робити крок уперед, ставати хоч трохи кращою, ніж учора. Для цього вона має фіксувати результати, щоб було з чим порівнювати, особливо через тиждень, місяць, тощо. Реальні зміни надихають, посилюють віру, посилюють приплив життєвої енергії.

По-третє, *самопізнання* — що в собі потрібно змінити, які якості посилити, від чого звільнитися. Якщо в людини росте живіт, це не робить її сильнішою. Її особистісне зростання має проявлятися у дедалі легшому розв'язанні поточних завдань і в можливості розв'язувати раніше не доступні завдання. Особистісне зростання також посилює віру в себе [9].

По-четверте, навчитися *чути своє духовне серце* (центр грудей). Більшість людей ухвалюють рішення спонтанно, у кращому разі з поглядом логіки, того що написано в книжках, сказано кимось тощо, зовсім не беручи до уваги інтуїцію. Важливо навчитися зв'язати свої рішення, вироблені логікою, з відгуками духовного серця [10]. Якщо відчувається в грудях тепло й радість, то, як правило, рішення відповідає тому, що відповідає душі людини, що від неї чекає Світ, а якщо серце мовчить або ще гірше стискається (неприємні відчуття), то щось не так — над рішенням варто подумати ще. Через духовне серце людина отримує підтримку Вищих сил. Така підтримка ще більше посилює віру в досягнення цілей (Бог допомагає), віру в себе, у свої сили аж до відчуття всемогутності (у партнерстві з Вищими силами) [11].

По-п'яте, — це *дії*. Дії та одержувані проміжні результати стимулюють людину на подальший рух до мети й посилюють віру в її досягнення, віру в себе.

Оскільки віра в себе — це верхня планка, і вона впливає на долю і цілі людини, завдання системи духовно-інтелектуального виховання і навчання цю планку піднімати дедалі вищу і вищу від року до року. Це дасть людині право претендувати на іншу, кращу долю.

Цілі та плани. Віра в себе — це максимум, якого людина може досягти, і вже в межах цього максимуму можливостей людина може обирати цілі, які вона може реалізувати.

Цілі, плани — це рішення людини щодо долі, яку вона реалізує, і це найважливіші в житті рішення, — це те, що вона обирає: дрейфувати за течією чи керувати собою та своєю долею, прожити якнайкраще, «Щоб не було нестерпно боляче за безцільно прожиті роки...».

Важливо сформувати розуміння, що мета — це не абстрактна мрія — «хотілося б, звісно...», а це чітко прописаний образ бажаного результату, прив'язаний до термінів виконання з урахуванням наявних і необхідних ресурсів. Мріяти корисно для розширення горизонтів, але мета — це інше.

Плани — це не просто намічені віхи руху до мети, а також конкретні строки і засоби з урахуванням можливих ризиків.

Головне — цілі та плани — це не тільки ретельно списані сторінки, про які згадують, приміром, перед Новим роком, а енергія активності, що пробуджує вранці, веде людину через весь її день і не дає заснути ввечері.

Правильна робота з цілями і планами змінює мислення людини, вони живуть у її свідомості, постійно працюють на реалізацію. Вони вмикають в активний режим інтелект (розум) на обчислення можливостей (а не виправдання перешкод), вона в постійному пошуку, і від її уваги не вислизують, зокрема, підказки і можливості навколишнього світу через «випадкових» людей, побачені ситуації тощо.

Часто в людини мислення працює хаотично, безсистемно: зараз хоче туди, за годину не туди, спочатку хоче одне, потім протилежне, тощо. Така людина здійснює хаотичний рух, в основному гнана обставинами, — у неї немає розрахунку, вибудовування дії за дією до бажаного. Її «хочу» не встигає наповнитися енергією, як уже хочеться іншого, а це вже інша енергія...

Мислення цілеспрямованої людини запускає дії, аналізує дії, коригує дії та, зрештою, приводить до результату.

З одного боку, дія — це, можливо, тренування — зміна себе, насамперед свідомості, не забуваючи й про тіло, напрацювання певних якостей, переконань.

З іншого боку, дія — це зміна обставин — роботи, кола спілкування, способу життя тощо. — усього, що потребує поліпшення. Це, по суті, і є зміна долі.

Основні рекомендації з навчання роботи з цілями:

По-перше, розвивати *вміння моделювати* — подумки формувати докладний образ бажаного результату, аж до відчуттів себе в цьому образі. Не в кожного це виходить відразу, важливо, щоб кожен почав. Нехай спочатку це буде уявна логічна картинка, що дає розуміння, як це буде, з якими характеристиками, якими можливостями, — щоб відчутти, влаштовує це людину чи ні, тоді вона може доопрацювати або поміняти. Потрібно навчати моделювання різних варіантів мети та їх оцінювання — чим кожен кращий, чим гірший.

По-друге, потрібно вчити *слухати себе, своє серце* — яка мета гріє серце сильніше. Приймати рішення не тільки логікою, а й серцем, інтуїцією, ґрунтуючись на своїй почуття: «моя — не моя», «надихає чи ні». Потрібно вчитися довіряти собі — це результат практики, коли багаторазово внутрішній вибір підтверджено в житті. Така навичка можлива, коли людина звільняється від основних своїх страшилок, негативних програм: «Кошмар! Це неможливо!», «Страшно, аж моторошно!», «Як би чого не вийшло...» тощо.

По-третє, потрібно *формувати певну незалежність* від думок оточуючих. Вони звикли до людини, якою вона була раніше, і раптом людина починає змінюватись, це може викликати в деякого внутрішній дискомфорт, задрість тощо. Вони можуть постаратися вплинути на вибір людини: «Куди там тобі!». Правильний підхід: «Це мій вибір, я так хочу і буду. Вам подобається, не подобається — вибачте. Якщо ви бажаєте мені добра, то підтримайте».

По-четверте, це *активність*. Будь-яка перебудова — це великі витрати, більші, ніж звичайна підтримка процесу. Тому потрібна більша життєва енергія для змін. Що більше потрібно перебудовувати, то більше потрібно дій, то більше потрібно енергії. Що з'їдає енергію і блокує активність — це внутрішні проблеми, комплекси, страхи тощо. Їх потрібно вчити позбуватися. Усе, що заважає, має бути усунуто: нерациональні звички, зв'язки, що застаріли та обтяжують. Спочатку особливо ретельно потрібно працювати над помилками — що не вийшло, що вийшло слабо, середньо, добре, — чому. Людина має бути зацікавлена працювати з критичною інформацією. Її аналіз допомагає ставати розумнішою, досвідченішою, сильнішою. Потрібно активно використовувати джерела енергії — все, що тішить серце, і насамперед це віра в себе та цілі, що надихають [9].

Слід формувати розуміння, що не одразу все вийде на відмінно, — будуть помилки, невдачі. Щоб людина сприймала їх не як крах надій, а просто етапи шляху до мети: без помилок ще ніхто чогось значущого у своєму житті не досяг; шлях до великого починається з малого; цінувати свої малі здобутки — вірний хід до більшого.

Освоєння роботи з цілями і планами в системі духовно-інтелектуального виховання і навчання має будуватися відповідно до етапів:

1. *Підготовка свідомості* — знання, мотивація, сенс життя, формування початкових навичок (мрії, ікігай, ін.) [1].
2. *Спосіб життя* — перегляд під цілі, сформувати ритми дня, тижня.
3. *Короткострокові цілі* з опорою на ритми — день, тиждень, місяць, квартал — послідовно підключати під час освоєння попереднього терміну.
4. *Довгострокові цілі* — рік, 5, 10, 30 років, життя.

Сила і дії. Дія — результуючий інструмент побудови долі, все попереднє — тільки необхідна підготовка. Не буде дій — усе попереднє марно. Необхідно формувати переконання, що результат — це кількість і якість вкладених власних зусиль, навчати звільнення свідомості від усього, що заважає активності — сумнівів, страхів, лінощів, виправдань, ілюзій, тощо.

До чинників формування активних та ефективних дій належать:

1. **Сила** — визначає швидкість і потужність дій — це життєва енергія, що розвивається людиною. Для її зростання необхідно задіяти всі головні джерела — прагнення, віру, почуття, професіоналізм, фізичний розвиток [9].

2. **Час** — скільки людина може діяти з необхідною ефективністю, на скільки вистачає її запалу (витривалість), на скільки ефективно вона може розпоряджатися часом (тайм-менеджмент). Головними якостями тут виступають дисципліна (усі дії точно за планом і жодних виправдань) і витривалість (фізична і психологічна — здатність зберігати високу працездатність тривалий час).

3. **Зосередженість** — концентрація зусиль на конкретному завданні, замість їхнього розпорошення — сил, знань, якостей, навичок і досвіду — все повинно бути спрямовано до мети. Досягається навчанням і тренуванням. 80 % зусиль спрямовувати на вирішення найважливіших завдань, що максимально наближають до мети [12].

4. **Настрій** — внутрішня філософія: «Будь гідний перемоги — пробуй, бийся, не здавайся до результату. Поки мета не досягнута — дію ефективніше й ефективніше. За все хороше варто битися і перемагати. Призи в житті визначає доля, з нею сперечатися марно — дій результативніше».

Слід також зауважити, що половина призив долі — внутрішні — це те, що людина відчуває: зростання сили, якостей, почуттів, стан душі, крила за спиною. Зовнішні призи долі — це зовнішні результати людини: успіхи в кар'єрі, майстерність взаємин, зміна способу життя, зростання доходів, якість відпочинку й побуту. Кожен успіх — це шлях проб і помилок. Помилки, невдачі — це не привід зупинятися, тим більше, відмовлятися від мети.

Теоретичні дослідження, а також життєва практика і результати окремих прикладів навчання, свідчать про необхідність впровадження порушених питань у систему духовно-інтелектуального виховання і навчання на основі подальших досліджень, методичних розробок і науково-педагогічних експериментів. Це дасть змогу озброїти молоде покоління дієвими інструментами усвідомленої побудови своєї долі — життєтворчості. Автори вважають, що наведені рекомендації вже зараз можуть бути застосовані окремими педагогами-новаторами у своїй педагогічній

діяльності, наповнюватися практичним досвідом, способами та формами реалізації.

Список використаних джерел

1. Хвостиченко О. М. Про сенс життя, життєві цілі та джерела щастя. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича. Харків : ВННОТ, 2020. Вип. 2. С. 100–111.
2. Бабоч В. П., Могилко В. А., Онегина В. М. Прикладна онтологія : монографія. Харків : Мадрид, 2013. 364 с.
3. Сонди Л. Судьбоаналіз / пер. с нім. А. Тихомиров. Три квадрати. 480 с.
4. Хвостиченко О. М., Трусей Л. Г. Доля людини, як напрямок духовно-інтелектуального виховання та навчання особистості. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, О. М. Хвостиченко. Харків : ВННОТ, 2023. Вип. 5. С. 100–111.
5. Мальцев О. В. Вступ до судьбопсихології. Дніпро : Середняк Т. К., 2018. 105 с.
6. Міаніє М. Ю., Потьомкіна А. Г. Щастя. Харків: Созіданіє, 2011. 240 с.
7. Хвостиченко О. М. Розвиток як природна потреба людини. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, Ю. Д. Бойчука, Л. С. Рибалко, О. М. Хвостиченка. Харків : ВННОТ, 2022. Вип. 4. С. 587–591.
8. Міаніє М. Ю. Свідомість людини. Харків : Созіданіє, 2007. 192 с.
9. Хвостиченко О. М. Про зміст енергетичного розвитку у системі духовно-інтелектуального виховання та навчання. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, Ю. Д. Бойчука, Л. С. Рибалко, О. М. Хвостиченка. Харків : ВННОТ, 2022. Вип. 4. С. 600–602.
10. Трусей Л. Г. Кордоцентризм як проявлення духовності в українській філософській думці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / гол. ред. Г. П. Шевченко. Київ : СЛУ ім. В. Даля, 2022. Вип. 1 (103). С. 255–265.
11. Хвостиченко О. М. Про зміст духовного розвитку у системі духовно-інтелектуального виховання та навчання. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, Ю. Д. Бойчука, Л. С. Рибалко, О. М. Хвостиченка. Харків : ВННОТ, 2022. Вип. 4. С. 592–595.
12. Хвостиченко О. М. Про зміст інтелектуального розвитку у системі духовно-інтелектуального виховання та навчання. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, Ю. Д. Бойчука, Л. С. Рибалко, О. М. Хвостиченка. Харків : ВННОТ, 2022. Вип. 4. С. 596–599.